

Εργαστήριο Σπουδών Φύλου και Ισότητας

Λ. Συγγρού 134, 1^{ος} όροφος, 17671 Αθήνα, τηλ. 210 9210177-8, fax 210 9210178

<http://www.genderpanteion.gr>, e-mail: gender@panteion.gr

ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

**‘Το φύλο...Αλλάζει!
Έρευνα, Θεωρία και Πολιτική της Έμφυλης Πραγματικότητας στον 21^ο
αιώνα’**

**Ιούνιος 2 – 3, 2005
Πάντειο Πανεπιστήμιο
Αθήνα, Ελλάδα**

ΕΙΣΗΓΗΣΗ

Ελένη Δαράκη, Μετεκπαιδευμένη Δασκάλα

ΤΙΤΛΟΣ

**Συγκροτώντας και ανα-συγκροτώντας έμφυλες «ταυτότητες»:
Η περίπτωση ενός ολιγοθέσιου δημοτικού σχολείου.**

1. Εισαγωγή

Ο «ανδρισμός»¹ και η «θηλυκότητα» δεν αποτελούν κάποια βιολογική οντότητα, μια ουσία που προ-υπάρχει της κοινωνίας και βρίσκεται προ-εγκατεστημένη στην ανθρώπινη υποκειμενικότητα, αλλά αποτελούν κατασκευές, δηλαδή τρόπους με τους οποίους οι κοινωνίες ερμηνεύουν και προσλαμβάνουν τα «ανδρικά» και τα «γυναικεία» σώματα. Μάλιστα, με βάση τη μεταμοντέρνα φεμινιστική θεώρηση της Judith Butler (1990) περί παραστασιακής επιτέλεσης (performance) του φύλου, οι έμφυλες «ταυτότητες» εκλαμβάνονται ως εξόχως ρευστές, που συνεχώς σχηματίζονται, ανα-σχηματίζονται και μετα-σχηματίζονται.

Ο σχολικός χώρος αποτελεί πεδίο/αρένα αμφισβήτησης, διαπραγμάτευσης και ενεργούς επαν-οριοθέτησης των έμφυλων ταυτοτικών διαδικασιών μαθητών, μαθητριών, αλλά και εκπαιδευτικών (Mac An Ghail, 1994; Epstein & Johnson, 1998; Kehily, 2002). Με τον τρόπο αυτό, μέσα στα σχολικά συγκείμενα επιτελείται μια συνεχής έμφυλη «ποιητική» (Herzfeld, 1985)² πολλαπλών ανδρισμών (masculinities) (Connell, 1989; 1995) αλλά και θηλυκοτήτων.

Η παρούσα μελέτη, διερευνώντας τη συνεχή συγκρότηση και ανα-συγκρότηση των έμφυλων «ταυτοτήτων», αγοριών και κοριτσιών, στα σχολικά συγκείμενα ενός ολιγοθέσιου

¹ Οι λέξεις που βρίσκονται μέσα σε εισαγωγικά δεν αντιμετωπίζονται ως πάγιες και δεδομένες, αλλά ως ρευστές και μεταβαλλόμενες, αποφεύγοντας έτσι ουσιοκρατικές προϊδεάσεις.

² Με την ετυμολογική έννοια του όρου.

δημοτικού σχολείου, καθιστά προβληματική την αντιμετώπισή τους ως ομογενείς, συλλογικές ομάδες, αναγνωρίζοντας ότι υπάρχουν πάμπολλες διαφορές μεταξύ της ίδιας κατηγορίας τόσο των κοριτσιών όσο και των αγοριών –αν όχι περισσότερες από αυτές που θα μπορούσαμε να ανιχνεύσουμε αν τις ερευνούσαμε ως δύο ξεχωριστές κατηγορίες (βλ. και Thorne, 1993).

Η μελέτη ακολουθεί την ποιοτική έρευνα πεδίου, με τη χρήση των τεχνικών της παρατήρησης και των ημι-δομημένων συνεντεύξεων, για τη συλλογή του υλικού.

2. «Ανδρισμοί» υπό διαπραγμάτευση

Η έννοια του ανδρισμού μέσα στα σχολικά συγκείμενα φαίνεται να είναι αρκετά προβληματική, καθώς ο σχολικός θεσμός πλαισιώνεται με έναν ουμανιστικό χαρακτήρα, στοιχείο που συνάδει κυρίως με τη θηλυκότητα. Έτσι, τ' αγόρια θα πρέπει να καταθέσουν τα «ανδρικά» τους διαπιστευτήρια, ούτως ώστε να δηλώσουν, να διαβεβαιώσουν και να αποδείξουν την επάρκεια του ανδρισμού τους ή διαφορετικά να «εκθηλυστούν» και αυτοί από τη διαβρωτική θηλυκότητα του σχολικού θεσμού, αντιμετωπίζοντας ένα αντιφατικό δίλημμα. Απ' τη μια, θα πρέπει να «υποταχθούν» στις απαιτήσεις των σχολικών κανόνων πειθαρχίας³, συμπεριφοράς και σχολικής επίδοσης, και από την άλλη, να παρουσιάσουν έναν σκληρό και άκαμπτο ανδρισμό. Στη διπολική αυτή διάζευξη, οι μαθητές διαπραγματεύονται την έμφυλη «ταυτότητά» τους σε καθημερινή βάση, υιοθετώντας μια ποικιλία τοποθετήσεων μέσα στα σχολικά συγκείμενα. Χαρακτηριστική είναι η παρακάτω αναφορά:

Ο δάσκαλος έχει σηκώσει έναν καλό μαθητή για να σχεδιάσει ένα τρίγωνο στον πίνακα με συγκεκριμένες διαστάσεις και άνοιγμα γωνιών. Ο μαθητής σχεδιάζει επιτυχώς το γεωμετρικό αυτό σχήμα με τη χρήση ενός μεγάλου ξύλινου ορθογωνίου τριγώνου που διαθέτει η τάξη. Ο δάσκαλος τον επιβραβεύει και καθώς στρέφει τα νότα του προς το μαθητή και προχωράει προς το διάδρομο με κατεύθυνση το άκρο της αίθουσας, ο μαθητής βάζει το τρίγωνο κάτω από τη μασχάλη του και μετατρέποντάς το σε αυτόματο όπλο προσποιείται ότι πυροβολεί προς τους μαθητές σιωπηρά, ώστε να μην τον καταλάβει ο δάσκαλος.

(Από τις επιτόπιες σημειώσεις μου)

Ο παραπάνω μαθητής, από τη μια ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του σχολείου για καλή σχολική επίδοση (εκθηλυσμένη συμπεριφορά), ενώ παράλληλα, αμφισβητεί στα μάτια των συμμαθητών του την πιθανή απόδοση ενός χαρακτηρισμού εκθήλυνσης προς το πρόσωπό του, «ατακτώντας» και παραβιάζοντας τους σχολικούς κανόνες.

Στη συνέχεια, ο ίδιος μαθητής, αφού επιβραβεύθηκε από το δάσκαλό του για την επίλυση της άσκησης γεωμετρίας, επιστρέφοντας στο θρανίο του έβαλε το μολύβι του στο στόμα, προσποιούμενος ότι καπνίζει –χωρίς το γεγονός αυτό να υποπέσει στην αντίληψη του δασκάλου. Και στην περίπτωση αυτή, ο μαθητής επιχείρησε να σκεδάσει την ενδεχόμενη υπόνοια εκθηλυσμού του μέσω της επιβράβευσης, με το συμβολισμό του καπνίσματος, το οποίο αποτελεί τεκμήριο σκληρού ανδρισμού, ενώ ταυτόχρονα αμφισβητεί και «παραβιάζει» τους κανόνες που επιβάλλει ο σχολικός κανονισμός.

Το αναλυτικό πρόγραμμα και τα μαθήματα που σχετίζονται με αυτό δημιουργούν πεδία έμφυλων τοποθετήσεων για μαθητές και μαθήτριες. Συγκεκριμένα, οι θετικές επιστήμες επιλέγονται από τ' αγόρια εξαιτίας του μεγαλύτερου κύρους που προσδίδουν και μέσω αυτών διαπραγματεύονται τις ανδρικές τους «ταυτότητες».

Ο δάσκαλος έχει γράψει μερικές μαθηματικές πράξεις στον πίνακα και οι μαθητές/τριες καλούνται να τις λύσουν στα τετράδιά τους για εμπέδωση. Ένα αγόρι έχει μαζί του μια φορητή αριθμομηχανή και χωρίς να τον αντιληφθεί ο δάσκαλος

³ Ένας συμβατικός μαθητής αναμένεται να μιλάει χαμηλόφωνα, να μην προκαλεί τον/την εκπαιδευτικό για παρατηρήσεις, να μη συμπεριφέρεται επιθετικά, να μην επιδεικνύει θυμό ή/και ανυπομονησία, να αποφεύγει τις σωματικές εμπλοκές και γενικά να συμπεριφέρεται ακριβώς το αντίθετο από αυτό που αναμένεται από ένα «πραγματικό» αγόρι.

εκτελεί όλες τις πράξεις γρήγορα και σωστά. Όταν ο δάσκαλος ζητάει από τους/τις μαθητές/τριες την πρώτη απάντηση, το αγόρι «πετάγεται» χωρίς να πάρει άδεια και απαντάει επιτυχώς. Ο δάσκαλος τον κοιτάζει με έντονο βλέμμα και ζητάει την επόμενη απάντηση από συγκεκριμένο μαθητή, αλλά πριν ακόμα ο μαθητής αυτός απαντήσει, το αγόρι «ξαναπετάγεται», απαντώντας επιτυχώς. Στην τρίτη ερώτηση ο δάσκαλος απευθύνεται σε ένα κορίτσι –την Τασία- αλλά πριν εκείνο απαντήσει «πετάγεται» εκ νέου το αγόρι και δίνει την απάντηση. Τότε ο δάσκαλος, εκνευρισμένος, του λέει: «Παιδάκι μου, Τασία σε λένε; Από δω και πέρα θα σε φωνάζουμε Τασία!». Ο μαθητής, από τη στιγμή εκείνη, δεν «ξαναπετάχτηκε».

(Από τις επιτόπιες σημειώσεις μου)

Το αγόρι, μέσω της «παραβατικής» του συμπεριφοράς έναντι των σχολικών κανόνων –χρήση αριθμομηχανής, απαντήσεις χωρίς να του δοθεί ο λόγος- συγκρότησε έναν ηγεμονικό ανδρισμό, ο οποίος μάλιστα ενισχυόταν από την «επιτυχία» του στο προνομιακό πεδίο των θετικών επιστημών. Την ίδια στιγμή, ο δάσκαλος υπονόμει τον ηγεμονικό ανδρισμό του μαθητή, εισάγοντας υπόνοιες γι' αυτόν, επιχειρώντας να τον υποβιβάσει στην «τάξη» του θηλυκού. Τελικά, η πρακτική του δασκάλου «διαπαιδαγώγησε» –τουλάχιστον στιγμιαία- το μαθητή, μετασχηματίζοντας την έμφυλη τοποθέτησή του από τον ηγεμονικό ανδρισμό σε άλλον υποδεέστερο.

Ο αγώνας για τη συγκρότηση και διαπραγμάτευση της «ανδρικής ταυτότητας» περιέχει συνεχείς διαμάχες και αμφισβητήσεις μεταξύ των ίδιων των αγοριών. Η διαπάλη για μια θέση στην ιεραρχία του ανδρισμού φαίνεται και στη συνέχεια της παραπάνω επιτόπιας σημείωσης, όπου διεκδικείται η αρχηγία των μαθητών της τάξης μέσω της γελοιοποίησης του αντιπάλου και της αμφισβήτησης ύπαρξης των απαιτούμενων χαρακτηριστικών του ανδρισμού του:

Ένας από τους «διεκδικητές» της αρχηγίας των μαθητών της τάξης πετάχτηκε και είπε: «Ααα! Κοιτάξτε, κοκκίνισαν τα αυτιά του Τάκη!». Οι μαθητές/τριες στράφηκαν προς το μαθητή με τα υποτιθέμενα κόκκινα αυτιά και έβαλαν τα γέλια.

(Από τις επιτόπιες σημειώσεις μου)

Μ' αυτό τον τρόπο, ο μαθητής αμφισβήτησε την ικανότητα του συμμαθητή του για επίδειξη σκληρού ανδρισμού, και συνεπώς αρχηγίας, αφού προσπάθησε να του αποδώσει δειλία μπρος στην επίθεση του δασκάλου με το κοκκίνισμα των αυτιών του και μάλιστα γελοιοποιώντας τον μπροστά σε ολόκληρη την τάξη.

3. «Θηλυκότητες» υπό διαπραγμάτευση

Αν και τα σχολεία αποτελούν θεσμούς μέσα στους οποίους διακινούνται έμφυλες πρακτικές, ο τρόπος με τον οποίο αγόρια και κορίτσια τοποθετούνται μέσα σ' αυτές ποικίλει. Σε ένα σχολείο που δίνει έμφαση στη θηλυκή λεπτότητα και ευπρέπεια, τα πιο «σκληρά» κορίτσια θεωρούνται ως άτακτα ή «απροσάρμοστα», ενώ σε ένα άλλο, που ενθαρρύνει την ενεργητικότητα και τη δραστηριότητα, τα ίδια κορίτσια θα θεωρηθούν «φυσιολογικά» ή το χειρότερο απλώς ανταγωνιστικά.

Κάποιες φορές, οι συμπεριφορές μερικών δασκάλων εκλαμβάνονται ως ενοχλητικές από την πλευρά των κοριτσιών. Τα κορίτσια όμως μπορεί να αμφισβητήσουν αυτή την ανδρική διάθεση, χρησιμοποιώντας στρατηγικές ανδρισμού, έτσι ώστε να υποσκάψουν την ανδρική εξουσία και να διαπραγματευτούν κάποιο βαθμό εξουσίας για τον εαυτό τους.

Λίγο πριν αρχίσει το μάθημα, μια μαθήτρια δείχνει στις συμμαθήτριές της φωτογραφίες από τη γιορτή που είχε κάνει πριν από μερικές ημέρες για τα γενέθλιά της, με καλεσμένα πολλά κορίτσια από την τάξη της. Τη στιγμή εκείνη μπαίνει ο δάσκαλος στην τάξη, προσεγγίζει την ομάδα των κοριτσιών που κοιτάζουν τις φωτογραφίες και τις παίρνει για να τις δει. Τα κορίτσια αντιδρούν. Αφού τις κοιτάζει όλες, ξεχωρίζει μία φωτογραφία και χαμογελαστά λέει: «Ααα! Κοιτάξτε τι ωραία που είναι εδώ η Κατερίνα!» και πηγαίνει να τη δείξει προς το μέρος των αγοριών που ήδη

έχουν επιχειρήσει να τη δουν. Η μαθήτρια αντιδρά παρακαλώντας το δάσκαλο να μην τη δείξει. Εκείνος δε συμμαρτίζετλ την επίκλησή της και αγνοώντας την απλώς της χαμογελάει. Τότε η μαθήτρια σηκώνεται, πηγαίνει προς το μέρος του, του «αποσπά» τη φωτογραφία και ταυτόχρονα τον «χτυπάει» στην πλάτη. Όλοι/ες γελούν.

(Από τις επιτόπιες σημειώσεις μου)

Επίσης, όταν τα κορίτσια γίνονται αντικείμενα του ανδρικού ετεροσεξιστικού βλέμματος, μπορεί να ανταποδώσουν αυτή τη στρατηγική με κριτική για τη σωματική και ενδυματολογική εμφάνιση του αγοριού, μη αποδεχόμενες τη θηλυκή στερεοτυπική παθητική στάση. Το ίδιο μπορεί να συμβεί και όταν τα κορίτσια αντιπαθούν κάποιον εκπαιδευτικό. Δεν παραμένουν λοιπόν όλες οι μαθήτριες παθητικές στην αλληλεπίδρασή τους με τις κυρίαρχες μορφές ανδρισμού, αλλά εμπλέκονται σε διαπραγμάτευση της έμφυλης θέσης τους.

Κάποιες φορές, μερικά κορίτσια υιοθετούν «ανδρικές» συμπεριφορές, επιδεικνύοντας μια επιθετική συμπεριφορά ασυνήθιστη για τη «θηλυκότητά» τους:

Μαθητής 1: Μερικές φορές σε συναντάνε μερικά κορίτσια και σου ρίχνουν μια φάπα και σου λένε: «Γεια σου ρε, Γιάννη!», ας πούμε, και μπαπ, μια φάπα στην πλάτη, έτσι για ...

Ε.Δ.: Όλα τα κορίτσια το συνηθίζουν αυτό;

Μαθητής 1: Όχι, μερικά.

Μαθητής 2: Μια φορά παίζαμε κυνηγητό με ένα κορίτσι και με έπιασε και με 'βαλε στη «φυλακή»⁴ και μου ρίχνει μια σφαλιάρα. Και της λέω: «Γιατί μου 'ριξες σφαλιάρα;» και μου λέει: «Έτσι!» και της λέω: «Τι θα πει έτσι;» και μου λέει: «Έτσι στην έδωσα!» και δεν της μίλησα ...

Τέλος, ζητήματα εξουσίας, ελέγχου και σχολικής πειθαρχίας θεωρούνται ότι σχετίζονται κυρίως με τους άνδρες εκπαιδευτικούς και με αυταρχικές μεθόδους επιβολής (Skelton, 2001). Συχνά όμως και οι γυναίκες εκπαιδευτικοί «κερδίζουν» το σεβασμό, υιοθετώντας ανάλογες «ανδρικές» πρακτικές. Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια του μαθήματος, ένας μαθητής έβγαλε από την τσάντα του κάποιο βιβλίο το οποίο η δασκάλα έκρινε ότι δεν ήταν απαραίτητο εκείνη τη στιγμή και για το λόγο αυτό τον επίπληξε, λέγοντάς του αυταρχικά: «Βάλε το βιβλίο στην τσάντα σου ... Είπα, βάλε το βιβλίο στην τσάντα σου ... », αγνοώντας τις αιτιολογήσεις που πρόβαλε ο μαθητής για την ενέργειά του αυτή, μετασχηματίζοντας έτσι τη θηλυκή της «ταυτότητα» ως μητέρα-παιδαγωγός σε μια «ανδρική» αυταρχική.

4. Συμπεράσματα

Αν η πολιτεία επιθυμεί η εκπαίδευση να αποτελέσει μοχλό για την προώθηση μιας ουσιαστικής δημοκρατίας και κοινωνικής δικαιοσύνης στα πλαίσια μιας πολυπολιτισμικής και με ευρωπαϊκό προσανατολισμό κοινωνίας, απαιτείται η δημιουργία πραγματικά ελεύθερων πολιτών που να μπορούν να σέβονται τη διαφορετικότητα –έμφυλη και άλλη- την ποικιλία και την πολυμορφία. Συνεπώς, η συνέχιση της υιοθέτησης του έμφυλου διαχωρισμού και ιεράρχησης που οδηγεί στην ομογενοποίηση και «κανονικοποίηση» των μαθητών και μαθητριών στη βάση μιας πλασματικής βιολογικής διαφοροποίησης, ενισχύει ανδροκρατικές αντιλήψεις και προκαταλήψεις, με καθοριστικές συνέπειες πάνω στα έμφυλα υποκείμενα και στις σχέσεις τους.

Ένας τρόπος για να μπορέσουν αγόρια και κορίτσια να εκφράσουν όλο το εύρος των δυνατοτήτων τους είναι να αμφισβητήσουν και να ανατρέψουν την κληρονομιά του έμφυλου πολιτισμού που τους παρέχεται. Αλλά, αν πρώτα το σχολείο δεν κατανοήσει, και στη συνέχεια δεν ευαισθητοποιήσει τους/τις μαθητές/τριες στο να συνειδητοποιήσουν πόσο επιζήμιες είναι οι έμφυλες εκδοχές της υποκειμενικότητάς τους και πόσο περιοριστικές και προκρούστιες είναι για την ολοκληρωτική ανάπτυξή τους, τότε μάλλον πολύ λίγα μπορούν ν' αλλάξουν προς την κατεύθυνση μιας ουσιαστικής δημοκρατίας.

⁴ Ο χώρος στον οποίο βάζουν αυτούς/ές που έχουν πιάσει στο κυνηγητό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(Σε αγκύλη βρίσκονται οι χρονολογίες πρώτης έκδοσης του έργου)

A. Αγγλοσαξονική

- Butler, Judith (1990) *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York/London: Routledge.
- Connell, Robert, W. (1989) Cool guys, swots and wimps: The interplay of masculinity and education, *Oxford Review of Education*, 15, 3, pp.291-303.
- Connell, Robert, W. (1995) *Masculinities*, Cambridge/Oxford: Polity Press/Blackwell.
- Epstein, Debbie / Johnson, Richard (1998) *Schooling Sexualities*, Buckingham: Open University Press.
- Herzfeld, Michael (1985) *The Poetics of Manhood: Contest and Identity in a Cretan Mountain Village*, Princeton: Princeton University Press.
- Kehily, Mary, Jane (2002) *Sexuality, Gender and Schooling: Shifting Agendas in Social Learning*, London: Routledge.
- Mac An Ghail, Mairtin (1994) *The Making of Men: Masculinities, Sexualities and Schooling*, Buckingham: Open University Press.
- Skelton, Christine (2001) *Schooling the Boys: Masculinities and Primary Education*, Buckingham: Open University Press.

B. Ελληνόγλωσση

- Δαράκη, Ελένη (2005α) Η συγκρότηση ηγεμονικών ανδρισμών μέσα από το μάθημα των φυσικών επιστημών σε ένα ολιγοθέσιο δημοτικό σχολείο, Εισήγηση στο διήμερο Επιστημονικό Συμπόσιο που διοργάνωσε το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, το Διδασκαλείο «Δημήτρης Γληνός» και το Διατμηματικό Προπτυχιακό Πρόγραμμα για Θέματα Φύλου και Ισότητας του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, με θέμα: *Φύλο και Εκπαίδευση: Μαθηματικά, Φυσικές Επιστήμες και Νέες Τεχνολογίες*, (2-3 Απριλίου 2005), Θεσσαλονίκη.
- Δαράκη, Ελένη (2005β) Ανα-«κατασκευάζοντας» αγόρια και κορίτσια μέσα στη σχολική τάξη: Ευαισθητοποίηση μαθητών/τριών της Στ΄ τάξης του δημοτικού σχολείου σε θέματα έμφυλης συμμετρίας, μέσα από ένα σχέδιο εργασίας (project), Εισήγηση στο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο που διοργάνωσαν τα Τμήματα Κοινωνιολογίας, Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Φιλοσοφίας και Κοινωνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κρήτης, με θέμα: *Έμφυλοι Μετασχηματισμοί* (12-15 Μαΐου 2005), Ρέθυμνο.
- Δεληγιάννη, Βασιλική / Ζιώγου, Σιδηρούλα (1993) (επιμ.) *Εκπαίδευση και Φύλο: Ιστορική Διάσταση και Σύγχρονος Προβληματισμός*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Δεληγιάννη, Βασιλική / Ζιώγου, Σιδηρούλα (1997) (επιμ.) *Φύλο και Σχολική Πράξη: Συλλογή Εισηγήσεων*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας.